

EKOLOJİ TARAZLIĞIN QORUNMASINDA PAXLALI BİTKİLƏRDƏN İSTİFADƏNİN SƏMƏRƏLİLİYİ

Şəbnəm Məmmədova

*AR ETN Torpaqşünaslıq və Aqrokimya İnstitutu, Bakı
shabnamaydin83@gmail.com*

Müasir dövrdə əhalinin artması ilə istehlakın sürətli inkişafı, qlobal istiləşmə, təbii ehtiyatların intensiv istifadəsi, xüsusilə əkinəyararlı torpaqların azalması kimi narahatlığa səbəb olan məsələlər ətraf mühitə də öz təsirini göstərmişdir.

AR Ekologiya və Təbii Sərvətlər Nazirliyi (ETSN) mütəxəssislərinin məlumatına görə, quru iqlim şəraitində yerləşən Azərbaycan üçün səhrələşmə son dərəcə aktual problemlərdəndir. Suvarma rejiminə düzgün riayət edilməməsi, hidrotexniki qurğuların sıradan çıxması, kimyəvi çirklənmə, şoranlaşma, eroziya proseslərinin sürətlənməsi və sel sularının təsirinin artması da səhrələşməni yaradan əsas amillərdəndir [5].

Səhrələşmə prosesi arid iqlim şəraiti ilə səciyyələnən Kür-Araz ovalığında və Abşeron yarımadasında özünü daha çox göstərir. Bu bölgələrdə səhrələşmə prosesi bitki örtüyünün deqradasiyası, səthi və yarıq eroziyası, suvarılan ərazilərdə isə irriqasiya eroziyası, bəzən şorlaşma və sürüşmə hadisələrinin yaranması istiqamətində gedir. Ölkəmizdə səhrələşmənin qarşısının alınması məqsədilə müvafiq dövlət proqramları işlənib hazırlanmışdır: "Azərbaycan Respublikasında yay-qış otlaqlarının, biçənəklərin səmərəli istifadə olunması və səhrələşmənin qarşısının alınmasına dair Dövlət Proqramı", "Meşələrin artırılması və bərpa olunmasına dair" və "Ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair". Bu proqramlar əsasında hər il ölkə ərazisində təxminən 10 min hektardan artıq meşə-bərpa işləri aparılır.

Eroziya prosesi üçtərəfli mənfi təsir göstərir: 1) münbit torpaq və yumşaq qum qatını sovurmaqla torpağın münbitliyi itir, çökəkliklər yaratmaqla sahələrin relyefi pozulur; 2) daşınma materialları münbit torpaq sahələrini, otlaqları, yaşayış yerlərini basır, onları sıradan çıxarır, müxtəlif ölçülü təpəciklər yaradaraq relyefi korlayır; 3) küləklər torpağın üst münbit qatını apararaq şorlaşmış və şorakətləşmiş torpaq qatını üzə çıxarır, şorlu torpaq və süxur qatını aparıb başqa yerlərə yayaraq kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahələrini də korlayır [4].

Müasir dövrdə ətraf mühitə antropogen təsirin mənfi nəticələri ekoloji tarazlığın qorunub saxlanması, təbii ehtiyatlardan səmərəli istifadə olunması, su, torpaq və atmosfer havasının çirklənmədən mühafizəsi kimi qlobal problemlər yaratmışdır. Ətraf mühitin mühafizəsi problemləri hazırda əsasən 3 başlıca səviyyədə həll olunur: ölkə, regional və qlobal səviyyədə [5, 6]. Qlobal ekoloji böhran şəraitində əsas prioritet davamlı inkişafın məqsədlərinin reallaşdırılması üzrə qlobal, regional və milli alətlərin əlaqələndirilməsidir. Hazırda beynəlxalq aləmdə ətraf mühit komponentlərinin mühafizəsi, mövcud ekoloji problemlərin həllində mütərəqqi metodların tətbiqi həyata keçirilir [6].

Torpaqların münbitliyinin azalması, eroziyası, qlobal istiləşmə kimi amillər nadir və nəslə kəsilməkdə olan flora və fauna növlərinin mühafizəsi ilə bərabər, torpaqların da qorunması problemini yaratmışdır. Dünyada bioloji müxtəlifliyin qorunması və davamlı istifadəsini təmin edilməsi qanunvericilik çərçivəsində təkmilləşdirilir. Müasir kommunikasiya, nəqliyyat vasitələri, iqtisadi əlaqələr nisbətən lokal məhdud ərazilərdə yetişdirilən aşağı keyfiyyətli məhsulların da dünyanın bir çox yerinə getməsinə imkan yaratmışdır. Hazırda dünyanın müxtəlif regionlarında ekoloji baxımdan zişansız, təmiz ərzaq əldə edilməsi imkanları getdikcə məhdudlaşır [5].

Əsas ekoloji problemlərdən biri də kənd təsərrüfatı üçün yararlı olan 4,1 mln ha (respublika ərazisinin 47,7 faizi) torpaqların tədricən sıradan çıxmasıdır. Belə ki, bu torpaqlardan hazırda 3,6 mln ha eroziyaya məruz qalmışdır [2].

BMT-nin Ərzaq və Kənd Təsərrüfatı Təşkilatının (ƏKTT) verdiyi məlumata görə, keçən əsrin 90-cı illərində planetimizin əhalisinin yalnız 38%-i yüksək keyfiyyətli qida məhsullarını ala bilmişdir [5].

Ərzaq probleminin həlli yüksək münbitlyə malik torpaqların olmasını, məhsuldar sortlardan istifadəni tələb edir. BMT-nin məlumatlarına əsasən, qurunun təqribən 70%-ini kənd təsərrüfatı əkinləri üçün az yararlı sahələr təşkil edir. Kənd təsərrüfatı əkinlərinin sahəsini genişləndirməklə müasir qida məhsullarını yalnız 80% artırmaq mümkündür. Bu baxımdan ərzaq problemini həll etmək üçün əkinçilik sistemini intensivləşdirmək lazımdır.

Hazırda respublikamızda həllini təcili tələb edən bir sıra ekoloji problemlər vardır: Bakı və digər iri şəhərlərdə içməli suyun çatışmazlığı, su hövzələrinin, o cümlədən Xəzər dənizinin məişət və sənaye sularının tullantıları ilə çirkləndirilməsi, Xəzər dənizinin səviyyəsinin dəyişməsi ilə əlaqədar vurulan ziyanlar, sənaye mərkəzlərində atmosfer havasına zərərli qazların yol verilən normadan artıq atılması, kənd təsərrüfatı üçün yararlı torpaqların eroziyaya uğraması və şoranlaşması, iri sənaye və yaşayış məntəqələrinin məişət tullantılarının mütəmadi qaydada yığışdırılmaması, tələb olunan qaydada yerləşdirilməməsi, utilləşdirilməməsi və s. Qeyd olunan ekoloji problemlərin həlli yollarını dayanıqlı inkişaf prinsipləri əsasında müəyyənləşdirmək üçün onları təhlil etmək zəruridir [2].

“Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasında ekoloji təhlükəsizliyin təmin olunması üçün ətraf mühitin çirklənməsinin minimuma endirilməsi və mühafizəsinin təkmilləşdirilməsi, indiki və gələcək nəsillərin tələbatını ödəmək məqsədilə təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə, alternativ enerji mənbələrindən yararlanmaq və enerji effektivliyinə nail olmaq, qlobal ekoloji problemlərin milli səviyyədə həlli yollarının müəyyənləşdirilməsi, beynəlxalq təşkilatlarla əlaqələrin genişləndirilməsi dövlətin ekoloji siyasətinin əsas istiqamətləri kimi qeyd edilmişdir. Ölkədə ekologiyaya və ətraf mühitin mühafizəsinə dair bir sıra qanunlar, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərman və Sərəncamları, AR Nazirlər Kabinetinin normativ hüquqi aktları mövcuddur. “Ətraf mühitin mühafizəsi haqqında”, “Ekoloji təhlükəsizlik haqqında”, “Əhalinin radiasiya təhlükəsizliyi haqqında”, “İstehsalat və məişət tullantıları haqqında”, “Yerin təki haqqında”, “Atmosfer havasının mühafizəsi haqqında”, “Hidrometeorologiya fəaliyyəti haqqında”, “Heyvanlar aləmi haqqında”, “Ovçuluq haqqında”, “Ekoloji təmiz kənd təsərrüfatı haqqında”, “Ətraf mühitə dair informasiya almaq haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları, Azərbaycan Respublikasının Meşə Məcəlləsi, Su Məcəlləsi, Torpaq Məcəlləsi və bunlara uyğun digər normativ hüquqi aktlar qəbul edilmişdir [3].

Dünyada baş verən qloballaşma prosesi, iqtisadiyyatın sürətli inkişafı, əhalinin çoxalması ilə əlaqədar təbii sərvətlərə tələbatın artması, inkişafda olan ölkələrdə müasir texnologiyalardan istifadə imkanlarının məhdud olması, iqlimdə baş verən dəyişikliklər və digər amillər nəticəsində yaranmış ekoloji problemlər bəşəriyyəti daha çox narahat etməyə başlamışdır [1].

Abşeronun suvarılan boz-qonur torpaqları da irriqasiya və külək eroziyasına məruz qalmışdır. Bu torpaqlarda yalnız suvarma şəraitində becərilən tərəvəz bitkilərindən keyfiyyətli məhsul almaq mümkündür. Suvarılan boz-qonur torpaqların münbitliyini saxlamaq məqsədilə tərəvəz lobyasına peyinin və mineral gübrələrin müxtəlif normaları tətbiq edilmişdir. Loby bitkisi altında mineral gübrələrin müxtəlif normada tətbiqi şəraitində $N_{60}P_{60}K_{30}$ variantı daha optimal olmuşdur. $N_{60}P_{60}K_{30}$ variantında torpağın münbitlik göstəriciləri, paxlada zülalın miqdarı, məhsuldarlıq digər variantlarla müqayisədə yüksək olmuşdur və həmin variant iqtisadi cəhətdən səmərəli variant kimi təsərrüfatlara təklif edilmişdir.

Ədəbiyyat:

1. Ağakışiyev A.F. “Qloballaşma şəraitində ekoloji proseslərin tənzimlənməsinin dövlət mexanizmi və onun təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri” mövzusunda magistr dissertasiyası. Bakı, 2017, 85 s.
2. Azərbaycan Respublikasında ekoloji cəhətdən dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Proqram. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2003-cü il 18 fevral tarixli 1152 nömrəli Sərəncamı, 31 s. <https://faolex.fao.org/docs/pdf/aze183217.pdf>
3. Yüzbaşova S., İmanov R. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının Ətraf mühitin qorunması və ekologiya məsələləri istiqaməti üzrə hazırladığı Monitoring hesabatı. Bakı, dekabr 2016, 42 s. http://edf.az/uploads/documents/etraf_muhit_ve_ekologiya.pdf
4. Səlimova N.Ə., Şahpələngova B.Ş., Babayev Ə.İ. Mühəndis ekologiyası. Dərslik. Bakı, 2012, 639 s.
5. Xəlilov T.A., Zeynalova M.Ə. Qlobal ekoloji problemlər (Ali məktəblər üçün dərs vəsaiti). Bakı: “MBM”, 2013, 212 s. <https://anl.az/el/Kitab/2014/Azf-278359.pdf>
6. <https://eco.gov.az/az/ekoloji-siyaset/qlobale-etraf-muhit-problemleri>